

CZU: 930.1:378(4)"1945/1956"(048)

[https://doi.org/10.59295/sum4\(184\)2024_24](https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_24)**CAPTIVE UNIVERSITY.****The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education,
1945-1956 by John Connely**

John Connely este un istoric american și profesor la Universitatea din California, Berkeley. Interesele sale de cercetare se axează pe istoria modernă a Europei Centrale și de Est, îndeosebi pe domeniile ce țin de istoria comparată a sistemului universitar, cât și istoria naționalismului. Monografia respectivă a fost publicată la data de 20 noiembrie în anul 2000, de către editura Universității din Carolina de Nord. Lucrarea reprezintă 291 de pagini de text propriu zis și 130 de pagini de note bibliografice, fiind enumerate și arhivele pe care autorul le-a cercetat. În acest context pot fi menționate arhivele biroului politic al partidelor muncitorești din Polonia, Cehoslovacia și Republica Democrată Germană, dar și Arhivele Academiei de Științe Poloneze, Arhivele Federale Germane, cât și pe cele ale universităților poloneze, germane și cehe.

Lucrarea respectivă prezintă detaliat sistemul universitar și transformările sale de după 1945 atât în cadrul corpului profesoral, cât și cel al studenților. Unul din scopurile principale ale autorului a fost demontarea mitului cu privire la uniformitatea stalinismului în cadrul Europei Centrale și de Est de după 1945. Monografia nu compară universitățile și programele de studii din cele trei țări, ci se focusează mai mult pe diferențele în modul de percepere a universităților de către oficialii de partid. Percepția generală fiind că universitatea reprezintă un instrument ideologic de transformare socială. Uniformitate fiind de fațadă, instituțiile și rolul persoanelor implicate variau în dependență de contextul național și mediul cultural al fiecărei țări. Occidentalii considerau că procesul de sovietizare a dus la degradarea studiilor superioare în universitățile de tradiție, studenții pierzând prea mult timp la cursuri- 35 de ore pe săptămână. Adițional, calitatea studiilor era afectată și de grupurile mari de studenți, de obicei în fiecare grup erau aproximativ 25-30 de studenți. Universitățile din cele trei state socialiste fiind catalogate în Occident drept licee gigantice în care nu se dezvoltă abilități pentru cercetare, ci mai mult o cunoaștere enciclopedică superficială.

Un element definitoriu pentru universitățile din Europa Centrală era tradiția de secole a autonomiei academice. Până la ocupația sovietică, universitățile din regiunea respectivă decideau fiecare în parte metodologia de admitere a studenților, cât și acordarea titlurilor de doctor și de doctor habilitat. Alegerea decanilor se făcea de către membrii facultăților, în timp ce alegerea rectorului ținea doar de viața internă a universităților, fără de influențe din exterior. De regulă, până în anii 30 statul doar aproba decizia universităților, fără de implicări directe sau indirecte. Această libertate academică era un lucru neștiut pentru universitățile de pe teritoriul Imperiului Rus, atât până la 1917, cât și după. De exemplu, în anul 1911 autoritățile țariste au demis peste 130 de profesori de la Universitatea din Moscova și au exmatriculat peste 6000 de studenți. Elementele menționate anterior, plus cenzura academică, reprezentau scenarii de neimaginat pentru universitățile din Europa Centrală.

Tradiția implicării statului în viața universitară a fost intensificată și mai mult în perioada sovietică. În anul 1937 a fost stabilită ierarhia universitară sovietică ce consta din rector, prorector, decan, profesor-șef de departament, și profesor ordinar. Rectorii și prorectorii erau numiți la nivel ministerial, în timp ce șefii de departamente erau aleși de universități, însă era obligatorie aprobarea ministerului. Unul din principiile sovietice de funcționare și ideologizare pe care universitățile din Europa Centrală și de Est au fost nevoite să-l imite, consta în funcția rectorului drept executor principal al politicilor de stat în cadrul universității, în timp ce organizația de partid a universității supraveghea educația politică a studenților. Această organizație se subordona Comitetului Central de Partid, și era responsabilă de modul de aplicare a politicii de partid la nivelul facultăților. De facto, deseori secretarul organizației de partid al universității era cel mai influent om

în cadrul instituțiilor de învățământ superior. Ierarhia respectivă trebuia inclusă într-un sistem universitar definit de secole de tradiție și autonomie academică.

Adițional, unul din elementele inerente sovietizării a fost introducerea a o serie de cursuri despre URSS. Cererea clasică față de cadrele alese să predea aceste cursuri, consta în formarea profesională în URSS, aceasta fiind dovada „maturității ideologice”. Drept exemplu, la Universitatea Carolină din Praga au fost fondate trei noi catedre - Dreptul Sovietic, Literatura Sovietică și Istoria Sovietică. La majoritatea celor ce predau obiectele ce țineau de maturitatea ideologică le-a fost conferit titlul de profesor universitar. Acest lucru a fost o cauză de consternare pentru cei care conta păstrarea standardelor academice, practic acest lucru fiind un prim pas în degradarea calității învățământului superior.

Conform autorului, în RDG a avut loc cea mai eficientă sovietizare a universităților. Motivul primordial pentru „succesul” german s-a datorat următorilor factori:

1. Motivația conducerii RDG de a controla și utiliza educația în scopuri ideologice.
2. Cadre de partid dedicate care au dorit să se implice în procesul de sovietizare.
3. Susținerea logistică și organizatorică oferită de Administrația Militară Sovietică. Sovieticii au depus o presiune constantă pe birocrăția democrat germană la nivel central și local, argumentul fiind democratizarea și denazificarea societății democrat germane. Una din indicațiile clasice ale sovieticilor a fost necesitatea alocării permanente de resurse financiare și materiale pentru cursurile dedicate muncitorilor, dar și pentru fondarea și consolidarea activității facultăților muncitorilor și țăranilor de la universitățile din Dresden și Leipzig. Conform unui raport german, sovieticii verificau minuțios atât curriculum de studii, cât și dosarul de admitere al fiecărui aplicant la studii superioare în RDG.

Prezența a o serie de militari și birocrăți sovietici a asigurat, pe de o parte, intensificarea sovietizării și, pe de altă parte, o serie de momente haotice la nivel instituțional. Interpretarea indicațiilor birourilor sovietice care deseori se contraziceau unele pe altele, devenise o artă pentru birocrăția universitară democrat germană.

În contextul schimbului de informații de ordin academic, inclusiv a planurilor de studii dintre URSS și sateliții săi, la Moscova a fost fondat Institutul de Studii Estice, ce avea scopul să colecteze planurile de studii ale tuturor universităților din URSS. Legile care reglementau acest schimb de informații, au fost adoptate și aplicate abia în 1951. Aceste eforturi de ordin birocratic nu au asigurat niciodată rezultatul dorit, comuniștii polonezi, germani și cehi care erau responsabili de educație, nu au primit materialele necesare pentru duplicarea sistemului de învățământ sovietic în propriile țări. Ironic e faptul că deseori primeau o serie de monografii pe care nu le-au cerut. De exemplu în 1948, oficialii ai Casei de Cultură din Berlin s-au plâns pe faptul că au primit de la Societatea Sovietică de Relații Culturale Externe monografii de genul *Originea Literaturii Creștine* sau *Epigrafia Estului*, ambele fiind în engleză și nu rusă.

În cazul cadrelor academice est-germane, un avantaj era reprezentat de alternativa RFG. În acest context, Anton Ackerman spunea oficialilor de partid în mai 1949: când un filosof sau istoric reacționar pleacă (în RFG), noi zâmbim, însă când un matematician, fizician sau inginer pleacă, noi nu avem cu cine să-i înlocuim, partidul fiind obligat să meargă la compromis cu ultimii.

Comparativ cu colegii lor din Cehoslovacia și Polonia, academicienii germani aveau alternativa vest-germană. Practic, partidul a reușit să obțină ceea ce menționase frecvent Anton Ackerman - să scape sistemul universitar de orice academic reacționar din domeniul socio-uman. Deseori partidul încerca să convingă fizicienii, inginerii vest-germani, prin salarii generoase. Însă aici apare un alt paradox al sistemului, dacă cei din domeniul educației și economiei erau dornici de a avea cadre bine pregătite din RFG, cei responsabili de serviciile secrete mereu împiedicau materializarea acestei idei, motivul fiind diferențele ideologice și probabilitatea de a fi spioni ai Occidentului.

Academicienii din RDG aveau un statut unic în lumea socialismului, ei fiind singurii comuniști intelectuali din Europa care optau pentru RDG, fiind în plină cunoștință de cauză a ceea ce înseamnă Europa de Est și Europa de Vest. Cei ce decideau să rămână, fiind văzuți drept rari fanatici ai socialismului. Intelectualii francezi puteau deveni staliniști, fiind total ignoranți față de practica stalinismului, intelectualii români sau ruși puteau fi staliniști ignorând total ceea ce se întâmpla în Occident. Dacă intelectualii ruși sau români preferau stalinismul fiind educați fără de alternativă, intelectualii est germani preferau stalinismul pentru că

l-au ales știind toate opțiunile și alternativele. Viața în Germania Socialistă era o alegere ce o făceau zilnic, prin faptul că nu emigrai în Berlinul de vest.

În cazul Cehoslovaciei practic toată elita politică făcuse stagiul sovietic. Funcționarii din Comitetul Central, Gustav Bareș și miniștrii Zdenek Nejedly și Ladislav Stoll au activat în URSS pe parcursul celei de a doua conflagrații mondiale.

Partidul Comunist Cehoslovac era cel ce se bucura de cea mai înaltă popularitate în Europa Centrală și de Est, având în 1945 peste un milion de membri, în mai 1946 a câștigat peste 40% din voturi la alegerile organizate liber în Cehoslovacia. Printre motivele popularității partidului erau asocierea comuniștilor cu URSS-ul victorios, dar și frustrarea oamenilor simpli față de Acordul de la Munchen. Ideologia și propaganda comunistă erau extrem de apreciate și populare în rândul studenților cehoslovaci, în contrast cu cei polonezi. Însă membrii corpului academic cehoslovac nu au fost ademeniți de propaganda și ideea sovietizării sistemului universitar. Până în primăvara anului 1948, la Universitatea Masaryk din Brno membrii de partid reprezentau practic o minoritate de 9% la orice facultate, în timp ce la Universitatea Caroliniană, membrii de partid reprezentau 7,5% din rândurile profesorilor de la facultatea de drept și 5,4% în rândurile profesorilor de la facultatea de științe medicale. Practic, aceleași procentaje erau și în rândurile studenților. Punctul de cotitură a fost reprezentat de câștigarea alegerilor din primăvara anului 1948 de către Partidul Comunist Cehoslovac. Rezultatul acestui succes electoral a dus la o creștere bruscă a numărului de membri de partid din rândurile profesorilor și studenților, primii de teamă să nu își piardă locul de muncă, în timp ce ultimii să nu fie exmatriculați.

Un fenomen unic pentru universitățile din Cehoslovacia a fost studentocrația. Acest lucru s-a datorat preponderenței studenților în cadrul organizației de partid universitare, de exemplu în cadrul facultății de drept, 296 de studenți erau membri de partid, în timp ce din rândurile profesorilor erau doar opt persoane, vârsta medie a secretarilor de partid universitari fiind de 33 de ani, profesorii fiind deseori înjosiți și acuzați de imaturitate ideologică de către studenți. Acuzațiile clasice care erau aduse de obicei profesorilor din partea studenților erau cele de anarhism și troțkism. Studentocrația a fost practic anihilată în anul 1953. Atunci comitetul de partid al Universității Caroliniene a fost pus în subordinea directă a rectorului, fiind incluși drept membri de partid ai comitetului universitar o serie de profesori.

Statutul economic și social al intelectualilor cehoslovaci se diferenția față de cel al colegilor de breaslă din Polonia și RDG. Academicienii cehi nu aveau necesitatea de a se angaja în două locuri pentru a se întreține, însă existau alte elemente specifice. Prestigiul intelectualilor în societate treptat s-a erodat din cauza colaborării în anii războiului cu ocupanții germani. Tendința descendentă a continuat și în perioada socialistă. Un paradox al cazului cehoslovac constă în faptul că, deși profesorii universitari primeau salarii peste media națională, un lector începător avea un salariu de două ori mai mic decât un muncitor la fabrică. Drept rezultat, puțini erau cei ce se aventurau în domeniul academic după absolvirea facultății. Din acest motiv, dorința partidului comunist cehoslovac de a crea o elită intelectuală ce urma să fie totalmente loială a eșuat.

În cazul Partidului Muncitoresc Polonez, starea lucrurilor era exact opusă cu cea din RDG și Cehoslovacia. Partidul nu a putut să-și instituie oamenii de încredere în cadrul universităților, drept rezultat a fost nevoie de receptivitatea universitarilor „progresivi” pentru a include membri de partid în administrația universitară. În mai 1948, doar 82 de profesori din 2188 erau membri de partid, din 3762 de asistenți universitari, doar 109. Partidul avea aceeași popularitate și în rândul studenților.

În Polonia, vechii profesori și-au menținut funcțiile, având șansa din start să educe generații de studenți în spiritul neascultării față de partid. Foarte mulți discipoli ai acestor profesori au decis să-și continue cariera în domeniul academic, fiind unul dintre puținele domenii de activitate în care partidul nu a reușit să dețină controlul total. Universitățile continuau să fie și în perioada comunismului comunități ce au păstrat o serie de tradiții și valori, cu un înalt nivel de coeziune socială, profesională și personală de-a lungul mai multor generații. Dacă în cazul RDG, în anul 1961- 90% din istoricii ce predau la universități erau membri de partid, procentajul fiind mai mare în cazul profesorilor de economie și drept, în Polonia situația era opusă, la nivel național în 1958 doar 11.4% din profesorii universitari și doar 16,1 % din lectori erau membri de partid.

În opinia intelectualilor polonezi, stalinismul a fost o perioadă de distrugere totală a valorilor și calităților academice. Artur Hutnikiewicz explica în felul următor efectul partidului asupra educației: „Comuniștii polonezi în dedicația lor oarbă de a crea un sistem perfect, au distrus tot ce era bun”. Prin reformele lor, ei au demis/lichidat oamenii cei mai capabili și dedicați. **Prin introducerea conceptelor progresive și revoluționare, au creat condiții perfecte pentru conformiști, oportuniști și carieriști.**

Un alt element al sovietizării a fost imitarea, la începutul anilor 50, a titlurilor academice sovietice, drept rezultat titlurile clasice pentru Europa Centrală - doctorat și habilitat, au fost înlocuite cu cele de candidat și doctor în științe. Precum în URSS, aceste titluri puteau fi obținute nu doar în cadrul universităților, dar și a Academiei de Științe. Respectiva reformă a cauzat un haos puternic în mediul academic polonez, sute de doctoranzi au decis să-și prezinte teza înainte ca noua lege să intre în vigoare - aprilie 1952. Ulterior, când a fost clar că modelul sovietic nu corespunde standardelor naționale și urma întoarcerea la vechiul model, mulți studenți au așteptat anul 1958 pentru a-și prezenta versiunea finală a tezelor de doctorat, motivul așteptării fiind faptul că în acel an titlurile academice de tip sovietic au fost anulate și s-a revenit la titlurile academice clasice.

Din perspectiva conceptului de soft power din prezent, pe baza lucrării lui John Connely deducem că atractivitatea culturii și limbii ruse în cadrul celor trei țări era extrem de redusă. Academicienii sovietici care au vizitat Polonia, Cehoslovacia și Republica Democrată Germană, au declarat că pe parcursul vizitelor s-au simțit peste tot acasă cu excepția universităților. Lecțiile publice pe care le-au predat nu au avut nici pe departe efectul scontat. Atitudinea intelectualilor polonezi era și mai negativă decât cea a studenților nu doar față de comuniștii locali, dar și față de tot ce era sovietic. Profesorul Biernavski de la Academia Minieră și Metalurgică din Cracovia a lăudat resursele de care dispunea știința sovietică, însă a constatat că există prea mult verbalism în planurile de curs sovietice - forme fără fond.

Autorul explică faptul că anul 1956 nu reprezintă întoarcerea universităților către diversitate, mai ales că universitățile până și în perioada stalinismului uniform nu au încetat să fie diverse. Motivul a fost că nu s-a putut de imitat totalmente modelul sovietic datorită unui patrimoniu cultural și social total diferit față de cel sovietic.

Analiza grupului profesoral universitar nu se include în contextul tendințelor de cercetare istorică definitorii pentru Europa de est, focusarea fiind mai mult pe analiza trecutului din perspectivă politică și economică, dar nu și din perspectivă culturală. O eroare a cercetătorilor era neglijarea culturii instituționale și academice în analizarea procesului de sovietizare a învățământului superior. Monografia în cauză, analizând istoria instituțională din perspectivă comparativă, evidențiază faptul că cultura politică nu este doar parte a problemei cercetate, dar și parte a răspunsului oferit de către autor. Opoziția față de partid pe care o găsim în Polonia, nu poate fi explicată din perspectiva luptei de clasă sau a atitudinii față de URSS. Până și în RDG exista o clasă a țăranilor și muncitorilor ce era exploatată de noua elită, dar și lideri care ar fi dorit un profil mai independent față de URSS. Ce a cauzat o distincție totală în Polonia, a fost o cultură politică națională care a adus spre o reacție diferită față de sovietizarea țării, fiind incluși toți factorii enumerați anterior.

În acest context merită a fi menționat unul din scopurile Partidului Comunist în țările Europei centrale și de est, elitele de partid fiind focusate pe ideea că este necesară o separare dintre partid și cultura politică națională. Însă, în nici o societate analizată, influența partidului nu a durat suficient de mult pentru ca această separare să aibă loc. Membrii de partid din fiecare țară au perpetuat inconștient valorile culturii politice naționale. Focusarea pe control a Partidului Comunist German, rapoartele securității având cu mult mai des întâlnite cuvintele - *control, fiecare, oricine*, comparativ cu rapoartele poloneze și cehoslovace. Acest lucru nu reprezintă nimic altceva decât o continuare a culturii politice germane din prima jumătate a secolului al XX-lea.

În contextul tematicii monografiei respective, o temă originală dar și similară de studiu ar fi evoluția instituțiilor de învățământ superior în țările balcanice ce au trecut prin socialism. În cazul României, Bulgariei și Iugoslaviei instituțiile de învățământ superior nu aveau tradiția academică a universităților din Polonia, Cehia și RDG. În același timp, în cazul balcanic, există o conectivitate importantă dintre formarea statelor naționale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și apariția sistemului universitar. Statul

național a întemeiat și subordonat sistemul universitar, în timp ce în cazul german, cehoslovac și polonez, universitățile existau din perioada medievală, fiind mai mult în relație de cooperare cu statul, și nu de subordonare. Evoluția universităților românești, bulgare și iugoslave în intervalul 1945-1989 este un subiect de cercetare de viitor pentru a înțelege și mai bine conexiunea dintre partid și sistemul de învățământ superior din perspectiva specificului culturii politice a țărilor menționate anterior.

Adrian Roșca